

És espontània l'oralitat?

Joan Martí i Castell

Catedràtic de Filologia Catalana i primer rector de la Universitat Rovira i Virgili
i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

1. El poder de la paraula

No és casual que, al marge de creences religioses personals, hom hagi afirmat que al principi fou el *verb*, és a dir, la *paraula*. Ultra interpretacions d'altra índole, és una asseveració que reconeix que la parla constitueix l'instrument més antic i més potent de què disposa la humanitat per a dominar el món. A una distància de més de dos mil anys, un autor teatral italià de la categoria del premi Nobel Dario Fo, més concretament escriu: «L'operaio conosce 300 parole; il padrone, 1000; per questo lui è il padrone».¹ Podríem dir que és la interpretació filosòfica, en el marc del materialisme marxista, de la frase bíblica a què ens hem referit.

Situem-nos ara en l'àmbit més específic de la sociolingüística. Aquesta branca científica de la lingüística estableix l'equivalència de *parlar* i *actuar*: parlar és actuar. Abandona la concepció idealista de les llengües i els atorga un caràcter principal en la possessió i l'evolució de la realitat. En suma, és ben a prop de les altres dues consideracions apuntades.

Fer un discurs lingüístic suposa prendre una posició que rarament no conté ideologia, de major o de menor transcendència, però ideologia a la fi. En l'expressió verbal de les persones, solament per l'emissió de signes lingüístics, com a mínim podem descobrir-hi aspectes més o menys profunds que les defineixen: si és home, si és

1. «OPERAIO: L'operaio conosce trecento parole, il padrone mille...

»TUTTI: ...per questo lui è il padrone.»

De l'obra *L'operaio conosce 300 parole; il padrone, 1000; per questo lui è il padrone*, dins *Teatro politico della associazione Nuova Scena. Compagni senza censura*, Milà, Gabriele Mazzotta, 1970, p. 123-143 (la citació correspon a la p. 143).

dona; si és infant, si és jove, si és adult; quina és la seva categoria social; quina és la seva formació; quin és el seu estat d'ànim; etc.

En el sentit en què plantejo el valor i la potència del verb, hem de distingir, tanmateix, com es vehicula. El parlar neix com a necessitat que és possible i que ens diferencia eminentment com a éssers humans: passem del gest i dels sorolls—on resten els altres animals— a la paraula. Però en l'evolució de la humanitat la força del parlar i, doncs, la seva incidència, van aparellades amb la manera com es transmet. Des de l'ús de les cordes vocals en la comunicació presencial i interpersonal, i en la comunicació de masses adreçada a auditoris limitats a la capacitat humana d'impulsar les ones sonores no més enllà d'unes distàncies relativament reduïdes, fins a les tecnologies més recents. Sempre partint d'entendre el mode de comunicar-se les persones com a mitjans de comunicació social: així, ho és tant la prèdica religiosa a viva veu de l'època medieval i moderna, els relats joglarescos també medievals, que funcionen com a difusors de les notícies coetànies, com els instruments més sofisticats de les tècniques audiovisuals d'avui, tot passant per sistemes com l'amplificació elèctrica microfònica o la invenció de la radiodifusió per ones radioelèctriques. Capítol a part, en què només entrem en una lliçó d'aquest seminari, és la traducció de la verbalitat a un nou codi: l'escriptura.

En definitiva, la paraula, manejada com sigui—i segur que es pot manipular encara de maneres que avui no podem ni imaginar—, és l'element primordial per a establir, corregir, consolidar, rebatre, destruir, etc., un determinat ordre social. No debades els estats totalitaris la primera cosa sobre la qual imposen el domini és el parlar: controlen tant com poden els mitjans de comunicació—acostuma a ser la primera acció d'un cop d'estat— i la llibertat d'expressió. I els estats democràtics... fan exactament el mateix, però amb intensitat baixa, que, nogensmenys, augmenta fins als nivells màxims que permet el poder.

Això no obstant, històricament, la divulgació de les ideologies, que no és sinó la voluntat de reproducció d'uns determinats valors, tot simplificant molt, podem dir que s'ha centrat en l'*Església* o, si volem, les religions; l'*escola*, i, finalment, allò que entenem més específicament com a mitjans de comunicació social: els *audiovisuals*, que, ara com ara, tenen l'expressió extrema en la paraula cibernètica, en Internet, en la informàtica.

2. Les regles de l'actuació i les regles del parlar

Si admetem l'equació *paraula = actuació*, hem d'acceptar que els condicionaments de tota mena que afecten la segona afecten també la primera. Dit altrament, la cultura

de les comunitats estableix normatives de comportament: hi ha coses que es poden fer, hi ha coses que s'han de fer, hi ha coses que no es poden fer; com estableix paral·lelament normatives d'ús lingüístic o sociolingüístiques: hi ha coses que es poden dir, hi ha coses que s'han de dir, hi ha coses que no es poden dir.

La comparació pot anar molt més lluny. Per exemple, de la mateixa manera que les normatives socials per a l'actuació pressionen de manera diferent segons el context: hi ha coses que només es poden fer segons on, segons qui, segons quan, segons a qui, etc., aquest també defineix el grau de transgressió permès en l'ús lingüístic: hi ha coses que només es poden dir segons on, segons qui, segons quan, segons a qui, etc. Òbviament el grau màxim de llibertat d'acció i de paraula està en la intimitat de la sol·ledat.

3. La paraula i l'ordre establert

Continuo encara sobre l'argument. Les normes del bon comportament social serveixen per a l'assoliment d'un ordre que interessa els grups dirigits, però serveixen també per a la protesta, per a la contestació mitjançant l'incompliment per part dels qui circumstancialment estan en contra del poder establert. Així s'esdevé amb l'ús lingüístic: dir el que cal i com cal serveix per a mantenir uns valors morals, socials, polítics, etc., que defensen els qui governen, però alhora deixar de fer-ho serveix per a manifestar la disconformitat respecte a tots o a alguns d'aquests valors. Per la qual cosa, la formació de les persones —allò que anomenem *educació*— permet que puguin triar expressament sigui seguir les normes de comportament o d'ús lingüístiques implantades, sigui transgredir-les per obtenir un objectiu, uns efectes concrets; una altra qüestió és que l'habilitat en l'opció doni els resultats esperats. En canvi, la persona amb poca competència lingüística, poc formada o poc *educada*, està mancada de possibilitats suficients d'elecció estratègica en l'actuació i en l'ús lingüístic: desconeix les normes de cortesia, la ironia, l'eufemisme, els tabús, els capteniments oportuns en cada situació: es comporta i parla sense control, perquè no pot dominar registres diferents ni en l'actuació ni en la paraula.

Allò que en termes tan expressament vagues —però, en canvi, tan intimidatori— anomenem *moral* o *ètica*, segons que ens referim, respectivament, més directament a valors espirituals i religiosos o a valors més aviat cívics, socials, no és altra cosa que una mena de codi virtual, no necessàriament escrit, que ens constreny a un determinat capteniment, que hom pretén que sigui com més unitari, millor.

En aquest sentit, els mitjans de comunicació són l'arma més eficaç per a la difusió i la insistència fins a la provocació de la interiorització respecte a allò que en cada societat es qualifica de moralment o èticament acceptable: és la reproducció constant de ciutadans i ciutadanes formats a partir d'unes pautes que enforteixen uns valors que convenen al poder econòmic sobretot, i, de retruc, és clar, al poder polític.

I, en la història dels mitjans de comunicació, la capacitat de cadascun per a exercir aquesta funció capital ha anat variant, segons el desenvolupament de cada grup social; si abans l'escola i l'ensenyament oficials eren, juntament amb la pressió de la religió, els «amplificadors» per excel·lència de les idees dominants, avui, a causa d'una massificació seva en els països més avançats, han perdut, per desgast, és a dir, per la seva generalització creixent i cada cop més indiscriminada, la funció de generadors ideològics, la qual s'ha traslladat als grans mitjans audiovisuals i a la informàtica: la formació social, cultural, moral, etc., no és primordialment en mans ni de la família ni de l'escola ni de l'Església; són més poderosos, sense punt de comparació, els nous mitjans de comunicació; i, per damunt de tot, són més fàcils de controlar.

Els processos en què es basen es troben justament reflectits en la paraula, filtrada pel procés d'homogeneïtzació. Es procura que tothom parli igual, perquè tothom actuï igual. Dit altrament, es procura que tothom pensi igual: el *pensament únic*. I la possibilitat d'assolir aquest objectiu està en relació directament proporcional amb el poder econòmic, el qual comporta, també proporcionalment, el poder polític: com més se'n té, més facilitat per a dominar l'àmbit de la [in]formació, més facilitat per a manipular el pensament de les persones, per tal de fer-los creure en una manera concreta de dir, de raonar, de parlar; en una manera concreta de fer, d'actuar.

I sempre, vulguem que no, el procés d'alienació funciona: amb més o amb menys contundència, segons l'equilibri de forces en cada societat. L'oposició a dir, a parlar, a fer, a actuar d'una manera expressament establerta pels grups dirigents podrà ser solament relativa, ja que mai no evitarem del tot la «contaminació» que suposa la pressió en la imposició de models socials que s'acaben acceptant fins i tot imperceptiblement.

La dialèctica és l'expressió suprema de la contraposició per mitjà de la verbalitat de les ideologies antagoniques; la seva eficàcia, individual o col·lectiva, depèn certament de l'habilitat de qui l'usa, però mai no hi ha igualtat de condicions, perquè sempre hi ha una part en oposició que té major reconeixement, ja que respon, s'adequa, als corrents dominants i, doncs, més socialitzats, respecte a la part que va en direcció contrària, que té la dificultat afegida de mirar de fer canviar idees i comportaments que s'han estès com a normals.

En un altre sentit, el poder dominant ha procurat sempre fer-se propietari dels parlars i de les actuacions que li són adversos: se'ls fa seus, tot omplint-los d'una semàntica que no té res a veure amb la que originàriament tenien. Això explica per què els adversaris recorren igualment a paraules clau de les quals no poden prescindir: *democràcia, llibertat, igualtat, justícia*, etc. I segons els moments per què la història travessa apareixen maneres de parlar inèdites que de seguida entren en el joc de la controvèrsia en ser usades per opcions ideològiques, polítiques, econòmiques ben distintes: *solidaritat, tolerància, plurilingüisme, multiculturalisme, sostenibilitat, globalització...* Aquests mots, com tots, poden tenir significats diversos i contraris: tot depèn de com es manipulin; o sigui, poden respondre a actuacions absolutament enfrontades; però no és possible no recórrer-hi en el parlar i en el fer d'avui; per la qual cosa s'usen fins a la náusea; tothom, poder dominant i oposició, se n'apropia. Primer apareixen els signes lingüístics, després es manipulen i finalment es transmeten aparellats amb unes actuacions concretes que pretenen validar-los amb un sentit o amb un altre. Però ningú no pot escapar-se d'acceptar-los com a base des de la qual fonamentar uns comportaments davant una realitat o uns conflictes determinats. És indiscutible que l'habilitat, la competència, el domini en l'ús de la llengua, el coneixement de l'entorn, etc., són capitals per a assolir els objectius perseguits amb el parlar i amb el fer.

Encara cal remarcar que l'extensió de normes, de models de parlar i d'actuar, en els darrers temps ha passat de tenir una incidència més directament lligada a l'àmbit nacional a tenir-ne, perquè es pretén expressament, en l'àmbit internacional. L'expansió per l'obertura de fronteres de noves normes en l'oralitat i en els comportaments cada vegada es fa més potent; sempre, però, a partir del mateix principi de capacitat pel poder economicopolític i de voluntat de dominació dels més forts sobre els més febles.

4. La ideologia i la paraula

La història lingüística dels diversos territoris respon inevitablement a la història cultural; fins al punt que alguns aspectes ideològics arriben a estereotipar-se, d'on neix en l'ús verbal la gramaticalització, que pot interpretar-se com un fenomen de desgastament d'uns valors dominants que acull expressions que són més aviat fòssils lingüísticoideològics. Per exemple, és evident que en les salutacions catalanes *Déu vos guard!* o *Adéu-siau!* hi ha una intenció religiosa originària; tanmateix, resultaria absurd qualificar els catalanoparlants de creients o d'ateus a partir, respectivament, de l'ús

d'aquests termes o d'uns altres d'alternatius, com *Salut!*; això no obstant, aquesta consideració no sempre és tan clara: de vegades la gramaticalització resta a la llengua amb un grau de possibilitat de tria relativament significatiu; així, en *Déu vos guard!* no s'ha difuminat tant com en *Adéu-siau!* la connotació religiosa, per això en aquesta darrera són possibles les reduccions col·loquials *Déu!*, *Déu-siau!* i fins i tot *Siau!*; l'expressió *Si Déu vol* acompanyant algun desig o alguna intenció de futur no ha esdevingut en català tan neutra ideològicament com els termes de salutació que acabo d'esmentar.

En aquesta línia, ve a tomb fer esment de l'anomenat *llenguatge sexista*; no vull manifestar-me en contra de la tendència contemporània universal a censurar-lo, però no reflectiria la veritat denunciar que qui l'usa és perquè discrimina negativament el gènere femení. En realitat, en l'oralitat no pot tenir tanta acceptació el llenguatge no sexista com en l'escriptura, per raons diverses, entre les quals sobretot la de l'economia del llenguatge: no costa tant escriure «*Distingit|ida senyor|a*» que dir «*els|les nois|ies que vénen a classe*»; el que més m'interessa de subratllar és que qui escriu o qui parla sistemàticament de manera neutra quant al gènere o sexe pot ser tant o més masculista que qui no ho fa. Tanmateix, en l'elecció del parlar actua el control social i produeix indefectiblement els seus efectes; al marge que hom cregui que és encertat o que no ho és el predomini d'uns hàbits d'ús verbal (llenguatge no sexista, referències a la immigració, conceptes respecte al món actual: ecologia, medi, integració, etc.), s'hi ha de sotmetre, com he dit suara, o altrament ha de justificar explícitament per què no ho fa, si no es vol exposar al perjudici de la qualificació prejudicial i a convertir-se en un interlocutor perdedor, sospitós, reaccionari, involucionista. He de tornar a destacar, però, que l'habilitat, el domini en l'ús de la llengua, el coneixement del context, etc., són parcialment decisius perquè es neutralitzin efectes que serien negatius o fins i tot perquè els efectes acabin sent positius en la provocació d'una situació tensa que la persona és capaç de fer-la jugar a favor seu; això, certament, no és cosa gens fàcil...

5. La impossibilitat de l'espontaneïtat total en l'ús de la paraula

La tesi d'aquesta exposició és, en definitiva, que mai no actuem ni parlem de manera totalment espontània: sempre estem sotmesos, amb major o menor grau, a un [auto]control o a una [auto]repressió, productes dels valors culturals hegemònics en la societat en què vivim. Valors que, lògicament, no són iguals ni arreu —horitzontalment— ni sempre —verticalment—: si, entre nosaltres, en l'enumeració de més d'una persona gramatical la darrera a explicitar-se és la primera: *ella, tu i jo; tu i jo; ell i jo, i*

resulta poc educat fer-la aparèixer en primer lloc: *jo, ella i tu; jo i tu; jo i ell* (de fet, lingüísticament pot provocar la recriminació següent: *El ruc va davant*), en canvi, en la comunitat de parla italiana aquesta norma no té vigència, i, doncs, es diu regularment: *io, tu e lei; io e te; io e lui*. En el cas de l'actuació estricta sense expressió de paraula també trobem molts contrastos entre comportaments normals segons les comunitats: en l'acte de salutació, fer-se un, dos o més petons, o fer-se petons dos homes, o fer-se'ls a la galta o a la boca.

Encara que tant en el comportament en general com en l'estrictament lingüístic la subjecció a les normes establertes depèn, ultra el grau d'integració social mitjançant la formació de cada persona, de la jerarquia en el grup social en què hom viu, és obvi que els qui es troben en una posició socioeconòmica més avantatjada cerquen públicament de mostrar-se exemplars, per tal de marcar les pautes que volen que els ciutadans segueixin: s'autoimposen uns límits en benefici de la continuïtat del poder de què gaudeixen. Renuncien, doncs, interessadament a l'espontaneïtat.

Quant a la formació entesa com a procés d'assimilació i de submissió a les regles socials, els extrems en l'edat biològica de les persones en són un exemple evident: així, l'infant, com que encara no les pot reconèixer, actua espontàniament i no crea per això situacions de tensió; que faci un rot després de menjar no provoca cap reprensió, al contrari, és esperat com a signe de benestar; pot anar nu sense ser causa d'escàndol; pot plorar i riure en qualsevol situació; en el parlar, quan en comença d'aprendre, que recorri sense autoreprimir-se a expressions tabú, a l'anomenat *malparlar*, pot causar si de cas sorpresa, pot generar fins i tot una lleu censura, que no és sinó part de la formació a què se sotmet l'infant, però també li és tolerat. Semblantment, la persona anciana, en la mesura que se sent ja «alliberada» per l'edat d'haver de seguir les regles del «joc» social, sovint actua i parla de manera més desinhibida; no és estrany que en l'àmbit intel·lectual es decideixi a dir sistemàticament allò que pensa, sense imposar-se cap restricció. Tant en el cas de l'infant com en el de la persona anciana, hi pesa el fet que socialment no tenen res a perdre, i, per tant, es comporten i parlen com els ve de gust; en el primer no hi ha consciència d'aquesta raó, en el segon, sí. L'espontaneïtat depèn, doncs, a la fi, d'allò que hom espera de la vida.

Si s'està d'acord amb el que he exposat fins aquí, acceptarem el fet que manifestar-se més o menys lliurement, més o menys espontàniament, tant en el capteniment en general com en l'ús lingüístic, està en relació proporcional, si més no, amb dues realitats: el poder que hom té en el grup social en què viu i allò que espera d'obtenir-ne. La qual cosa explica la línia primer ascendent, després plana, després descendent i finalment potser plana o potser novament ascendent, que en general indi-

ca l'actitud que va de la joventut fins a la vellesa: en ser joves és més fàcil el predomini de la voluntat de canvi dels sistemes establerts; en ser adults, les servituds augmenten perquè hom està més compromès amb la disciplina hegemònica per interessos que no es poden eludir; en ser ancians es pot romandre en la inèrcia o, com acabo de dir, es pot reaccionar i tornar a comportaments semblants als de l'edat jove. Poder i expectatives socials constitueixen, al meu entendre, les coordenades que condicionen el grau d'espontaneïtat en l'oralitat i en l'actuació; espontaneïtat, hi vull insistir, que, per alta que sigui, sempre serà molt menor que no puguem pensar.

Falta afegir-hi el tercer element igualment capital, a què he al·ludit reiteradament: si poder i expectatives socials són les circumstàncies que faciliten o frenen el grau d'espontaneïtat, la competència lingüística és òbviament determinant per a exercir-la concretament; si hom no domina el sistema de l'idioma de què se serveix, no podrà obtenir els resultats que es proposi d'assolir; i en l'actuació, igualment: si hom no coneix què exigeix cada situació social, és fàcil que fracassi en el seu fer. Aquest és el motiu que explica que la competència en el dir i en l'actuar matisen els condicionaments de poder i expectatives socials; és a dir, de vegades qui té menys poder i menys expectatives arriba a resultats millors en l'ús de la paraula i en l'actuació que qui en té més, simplement perquè domina la llengua i sap com convé comportar-se; i viceversa, és clar.

6. El mite de l'espontaneïtat

L'espontaneïtat en l'oralitat s'ha mitificat. Parlar sense llegir és un exercici que serveix per a qualificar un comunicador o un polític de bo o de dolent, segons que se'n surti més o menys bé, i més o menys fàcilment. La mitificació de l'espontaneïtat oral ha dut a la seva escenificació: com que s'entén negativament la submissió a un text, la lectura, es procura tant com es pot fer veure que es parla a partir de la improvisació; dic «fer veure», perquè penso que rarament es produeix la improvisació en la comunicació; si de cas, en registres molt col·loquials, informals; però en els més elaborats i formals, el discurs es prepara, encara que després es miri de dissimular-ne, d'amagar-ne el treball previ. No agrada als ciutadans que els seus representants polítics llegeixin les intervencions parlamentàries, els mítings, les conferències, etc.; prefereixen ser «enganyats»: que fingeixin que parlen sense esquemes preestablerts, sense guions, sense papers. És enganyar-se perquè els polítics sovint són els qui més rigorosament s'han de supeditar a un discurs preconcebut, unitari respecte al dis-

curs dels qui militen en el mateix marc ideològic, sense heterodòxia possible. La solució a aquest desig de ser escoltats des de l'espontaneïtat és amagar —fins i tot materialment— tant com poden el text escrit, el guió, l'esquema; simular, com he dit, que improvisen.

La televisió ha arribat a l'escenificació màxima amb la transmissió dels informatius a partir d'uns textos que resten ocults; la credibilitat de la informació i el prestigi intel·lectual dels comunicadors i dels mitjans on treballen augmenten si s'aconsegueix la impressió del parlar sense pautes escrites. En altres classes de programes, compta molt l'habilitat de saber fer creure que no estan sotmesos a un guió extensament detallat: hom no s'hi ha de manifestar subjecte en excés —mirant-lo massa, per exemple—, sinó que ha de semblar que se'n desentén. En les entrevistes resulta difícil d'evitar que la persona entrevistada s'allunyi del guió: la professionalitat s'hi fa més decisiva. El protagonisme que, per aquesta via, han adquirit els guions audiovisuals ha provocat que es converteixin en metacomunicació, és a dir, el comunicador arriba a parlar d'allò que li serveix de pauta per a l'oralitat, sobretot en programes poc formals, és clar. El mite de voler sentir parlar sense errors en els mitjans també ha generat la tècnica de neutralitzar l'error subratllant-lo, emfasitzant-lo. Per tot això, on es fa del tot patent la capacitat del comunicador és en la cobertura d'informacions d'urgència, en què hom ha de descriure allò que s'esdevé en el mateix moment en què s'esdevé, sense possibilitats de preparar ni un esquema mínim; segons quin sigui l'argument (política interior, política internacional, religió, terrorisme, etc.), el professional passa per una situació de risc altíssim.

L'escenificació de l'espontaneïtat, de la improvisació, requereix l'autocontrol no solament en l'ús dels signes lingüístics, sinó també en la dels elements suprasedimentals i extralingüístics: el to, la corba melòdica, el gest, la mirada, etc. A major formalitat, major neutralitat en l'embolcall del discurs. Així, en els informatius els comunicadors, en principi, no poden manifestar emocions personals, perquè suposa condicionar-ne el desxiframent en un sentit o en un altre per part dels receptors; per exemple, no es pot somriure en informar que ha perdut l'equip de l'esport que sigui si és l'adversari del comunicador o de la major part dels qui constitueixen el mitjà o suposadament també de la majoria de l'audiència; una notícia política no pot acompanyar-se ni d'una expressió d'alegria ni d'una de tristesa, encara que causi un d'aquests dos sentiments en el comunicador o en el mitjà en què treballa o suposadament en la majoria de l'audiència. Tanmateix, el recurs a la ironia per a delatar opinió, ideologia, mitjançant fórmules lingüístiques o bé extralingüístiques pot tenir uns marges de consentiment en la direcció dels mitjans, segons quina tendència pre-

nen o poden prendre; això s'esdevé, si de cas, en programes no estrictament informatius, sinó de debat, de tertúlia, etc.

En un altre sentit, el poder que un grup té socialment influeix decisivament en el grau d'espontaneïtat en els mitjans de comunicació. Com més fort sigui el poder, més fàcil és parlar sense mesures de control; és clar que una mala distribució en les dosis d'espontaneïtat pot comportar ulteriors problemes. Constatem el fet que els grups polítics que gaudeixen de majoria absoluta són propensos progressivament a una oralitat no continguda o poc continguda; per això la força del poder provoca el desemmascarament dels qui, sense tenir-la, estan obligats a ocultar determinades idees i intencions: és allò de la traïció del subconscient en el relaxament de sentir-se segurs. Com en el cas de l'ancià, en l'ostentació del poder polític, econòmic, cultural, etc., saber que hom ha arribat a la fi de tenir-lo pels motius que sigui pot provocar fàcilment el desfermament de l'[auto]control; això explica que en els darrers períodes dels seus mandats els governants actuïn i parlin de manera diferent que en els anteriors: més espontàniament, més lliurement; és senzillament que no tenen tant o res a perdre... Encara una observació sobre la llibertat d'expressió en l'àmbit polític: els partits que tenen majors possibilitats de governar s'obliguen a un major rigor en el control del discurs que fan, enfront dels qui en són lluny, que, per això mateix, es poden permetre de ser maximalistes, utòpics, no gens o molt poc disciplinats respecte a les normes socials més generals.

7. Ser o no ser «políticament correcte»

S'ha estès molt simptomàticament l'expressió «políticament correcte», referida tant a l'actuació en general com a l'ús lingüístic en particular: és, al meu entendre, la manifestació clara del reconeixement més o menys conscient que som esclaus de les ideologies dominants. Qui se n'escapa, volent-ho o no, genera l'escàndol social i es presta a ser manipulat per l'ortodòxia imperant. Per això, els mitjans de comunicació, amb tots els matisos a què m'he referit, han de ser fidels a la «correcció»; es mouen inevitablement entre la demagògia i el coratge de l'espontaneïtat, amb oscil·lacions que depenen de factors molt diversos.

Això no obstant, també és cert que la gosadia de rebutjar —qui pot i vol— ser políticament correcte deriva, de vegades amb una rapidesa sorprenent, cap a la consideració d'alternatives que altrament restarien soterrades. Pensem en la influència que té tot el que molt recentment s'ha dit amb un grau de llibertat d'expressió considerable sobre la immigració: si més no, s'ha aconseguit de reconèixer molt majoritària-

ment que es tracta d'un fenomen que necessita una anàlisi aprofundida, gens superficial. Insisteixo en els riscos que comporta parlar amb claredat: els discursos són fàcilment manipulables per posicions d'extremes oposats.

Tant pel que fa al mite de l'espontaneïtat inexistent, com pel que fa a la supeditació al que és políticament correcte, els professionals de la comunicació manifesten la seva vàlua en la mesura en què s'hi saben enfrontar. Un bon comunicador, per començar, no pot ignorar que hi ha fites impossibles, i que les dues que destaco són potser les principals: l'espontaneïtat plena és impossible, fins i tot quan un comunicador no se sotmet a cap guió o quan aparentment no se sotmet a cap condició ideològica del mitjà; perquè pesa sempre l'acumulació formativa que cadascú ha rebut i que incideix en allò que diem i que fem. Ha de saber també que allò que domina com a políticament correcte el domina també a ell, encara que sigui parcialment. Un bon comunicador és, doncs, aquell qui en l'oralitat sap aplicar l'esforç màxim per a assolir el grau superior d'espontaneïtat, és a dir, que procura marginar-se tant com pot del que ell mateix diria i faria, i del que li fan dir i fer, i el qui alhora sap reaccionar amb l'opinió personal ben formada contra el que s'ha establert com a políticament correcte, i ser, per tant, crític davant els valors fixats.

Però una i altra cosa són possibles en la mesura que coneix a fons la llengua i els recursos suprasegmentals i extralingüístics que l'acompanyen; i això és potser el que més s'ha oblidat: els comunicadors parlen molt de la necessitat de no estar subjugats ideològicament; de la llibertat d'expressió; de la possibilitat de transmetre allò que els sembla just i adequat. Però parlen molt poc de la competència estrictament lingüística i extralingüística; i, si en parlen, ho fan considerant el fenomen a part, és a dir, no lligat amb els altres dos; no s'adonen prou que la capacitat d'ús lingüístic és la condició bàsica de formació del pensament i, consegüentment, la que permet més clarament ser més lliures. No s'ha de separar, d'una banda, el grau d'espontaneïtat i d'autonomia informativa i, de l'altra banda, la competència lingüística: tot es barreja i és aquesta competència la que fa possible o no aconseguir els objectius que el professional es vulgui imposar en l'ordre ideològic.

8. Un registre neutre per a l'oralitat

Un fenomen especial que es dona en l'oralitat dels mitjans de comunicació és l'intent de cercar la neutralitat en el missatge. L'exemple més eloqüent és el del cinema de fa pocs anys i encara en el cinema actual de manera residual. No s'hi marcaven re-

gistes: prenent, és clar, ser espontani i semblar-ho, es feia parlar igualment qualsevol personatge, com si no hi hagués cap diferència en la competència sociolingüística. El teatre és una altra cosa, però també pot ser examinat amb resultats d'interès en aquesta direcció. No és casual que les pel·lícules que es filmen avui o els seus doblatges, les sèries televisives, etc., provoquin l'escàndol pel que fa als usos lingüístics: no solament per la manca de lleialtat a la normativa —que al cap i a la fi dissortadament es correspon del tot amb la realitat—, sinó també per la tria i la variació de registres, sobretot per la presència del malparlar. Paral·lelament, quant a l'actuació no lingüística, les obres cinematogràfiques o teatrals o de sèries, justament perquè es consideren de ficció, poden trencar i trenquen tabús, poden desobeir i desobeixen la moral establerta, especialment en l'àmbit de les relacions humanes, sexuals, religioses, etc.

En els mitjans de comunicació podrem distingir en el futur dues grans èpoques pel que fa a l'ús lingüístic de l'oralitat: aquella en què predomina una fingida neutralitat en què tots parlen amb igual [in]correcció, que notem grotesca per poc que hi pensem, justament perquè, en canvi, no tothom actua igual; i aquella en què es diferencien registres d'acord amb l'actuació de cada personatge, en què es mira de coordinar el parlar i el fer, i, doncs, en què intervenen els registres, de vegades, per reacció, amb una exageració notable.

9. La qualitat lingüística en l'oralitat

En una exposició com aquesta i en aquest seminari és ineludible fer referència a la qüestió de la qualitat en l'ús oral de la llengua en els mitjans de comunicació. És a dir, al marge de la submissió ideològica a què se senten inevitablement lligats, hi ha la submissió a la preceptiva. D'entrada, vull aclarir que en certa manera aquesta no deixa de ser també ideològica: només cal veure les polèmiques que ha generat i que genera —i que generarà!— la normativa en els diversos nivells d'ús lingüístic des de grups d'opinió diferents. La raó és molt senzilla: una llengua és un element fonamental de distinció individual i social; l'element aglutinador i interclassista per excel·lència; consegüentment, acceptar o no una disciplina d'ús esdevé una decisió simbòlica respecte a la societat en què la llengua és pròpia. Si a això afegim la situació de subordinació, de dominació, de la llengua catalana, la qüestió adquireix unes dimensions no comparables a les que viuen altres llengües sense conflictes especials.

L'establiment oficial de la normativa esdevé emblemàtic i forma part de la cul-

minació de la història d'una llengua, perquè permet la producció literària i científica, de pensament, sense límits i des de la unitat entre els seus usuaris.

En la realitat sociolingüística del català s'ha plantejat com a falsa dicotomia la qüestió del nombre de parlants, quantitat, i la del seu ús correcte, qualitat. Dic «falsa», perquè el futur de qualsevol idioma solament és possible si es consideren igualment importants l'extensió en l'ús social i el manteniment de la genuïnitat lingüística. Afirmar que és millor que siguin molts els qui usen una llengua encara que la parlin malament pot ser un parany que dugui a la seva aniquilació irremissible; per l'ús sistemàtic incorrecte d'un idioma s'arriba a la difuminació de la seva fisonomia per aproximació a un altre de dominant, fins al punt que es produeix de manera gairebé imperceptible la glotofàgia d'aquest sobre aquell. En canvi, quantitativament, és molt difícil que un idioma arribi al nombre zero de parlants.

La normalitat lingüística comporta de manera natural la interiorització d'una competència lingüística de caràcter col·loquial mitjançant la vida social en els diversos àmbits, i la interiorització d'una competència lingüística formal mitjançant l'aprenentatge escolar. Des d'aquest punt de vista, avui tenen més pes els models extraescolars que no pas els escolars, perquè la influència ecològica, ambiental de l'ús lingüístic i la dels mitjans de comunicació, sobretot els audiovisuals, són clarament dominants.

Així, doncs, l'exigència d'un entorn lingüísticament no contaminat és fonamental per a la normalització d'un idioma. Exigència que comprèn sigui la presència regular en tots els sectors i espais socials (quantitat) sigui el respecte a la seva idiosincràsia (qualitat). Per la qual cosa la responsabilitat de les institucions governamentals i la dels mitjans de comunicació social quant a la supervivència digna d'una llengua són substancials. És tan absurda la defensa d'emprar la llengua tal com es parla («el català que ara es parla») en un context en què l'hegemonia imposada d'una altra l'ha desfigurada extremament, com ho és la d'emprar una llengua arcaica alliberada de qualsevol influència externa i sobretot sense la distinció imprescindible de registres diferents.

Les constants observacions metalingüístiques que es fan en la vida social en general i que arriben també als mitjans de comunicació són l'evidència d'una situació d'irregularitat, que provoca una enorme inseguretat en els parlants; inseguretat que pot arribar a l'autoodi, en el sentit de tenir la convicció que hom desconeix en excés la llengua que, en canvi, li és pròpia. I l'autoodi de parlar bé! Recordo el següent diàleg (aproximat) d'una sèrie de televisió: després que un personatge ha fet ostentació d'un domini insòlit del català, un altre li pregunta: «Si coneixes tant la llengua catalana, per què normalment la parles tan malament?»; respon: «Perquè no m'entendrien», una resposta que incloïa també el sentit «Perquè em fa vergonya parlar com gairebé ningú no ho fa».

10. El català literari i el català no literari

En la tasca lingüística que realitzà Pompeu Fabra a la primera meitat del segle passat, abordà sobretot, perquè era el que més urgia, la reconstrucció de la llengua literària: si no es resolia aquest dèficit, els escriptors, els científics, els comunicadors s'haurien vist abocats sense cap altra possibilitat a recórrer a una llengua estrangera, el castellà, i, en conseqüència, la pròpia hauria desaparegut dels àmbits més cultes fins a arribar a esdevenir un patuès i, a la llarga o a la curta, a desaparèixer.

Per tant, Fabra no acabà de fer tot el que calia. Estàvem i estem encara mancats de recursos col·loquials genuïns, de poder accedir sense restriccions a l'espontaneïtat adequada. A això, hi hem de sumar que la falta de la pràctica normal de l'ús de la llengua pròpia provoca que ens falti alhora el sentit idiomàtic: ens fa por la creació de mots nous, patim sempre de dir alguna forma que no sigui al diccionari, com si cap diccionari de cap llengua ho pogués recollir tot! És a dir, la anormalitat lingüística genera unes grans vacil·lacions. Una conseqüència capital de les quals en els mitjans de comunicació és el pas d'un ús altament formal a un ús que sovint no es pot definir ni com a català dolent, perquè senzillament no és català: és espanyol, és un poti-poti, un «catanyol», com se li'n vulgui dir. Per això hi trobem oralitats molt artificioses que recorren als **adhuc* (fins i tot amb la tonicitat a la *-u-*) o als **quèlcom* (fins i tot amb la tonicitat a la *-è-*); no solament en el lèxic, encara que sigui generalment més aparent: la fonètica, la morfologia i la sintaxi es desfiguren de manera alarmant tant en els registres més formals com en els més col·loquials.

La falta de normalitat ha conduït a creure que en català no es pot parlar en els registres més informals; que no podem fer riure, ser simpàtics, tenir audiència, si no ens lliurem a l'argot i a les solucions vulgars de l'espanyol, calcades o directament: «pillant-les» tal com ragen. Aquesta és una assignatura pendent, que, si no resollem conjuntament lingüistes, gramàtics, especialistes de la comunicació, pot deixar suspenso per sempre la llengua catalana.

En un altre sentit, la pràctica del bilingüisme passiu en els mitjans de comunicació massa sovint esdevé esquizofrènia lingüística, en el sentit que els qui condueixen un programa en què intervé una persona no catalanoparlant, però que entén i que fins i tot mig parla el català, són poc capaços de mantenir-se fidels a la llengua pròpia i es passen de manera grotesca, a mitja frase, a mitja conversa, del català a l'espanyol.

Observem que totes les solucions que he anat assenyalant com a normals o molt esteses en els mitjans de comunicació són artificials, no tenen res d'espontaneïtat, perquè s'escapen del recurs a la llengua catalana. És una falsa espontaneïtat que, tan-

mateix, crea models que malauradament s'estenen veloçment en el cabal lingüístic sobretot de les generacions més joves. Pot ser un dels motius principals perquè el català es difumini fins a la dificultat de reconèixer-lo...

11. Conclusions

Conscient que no és habitual intentar fer encaixar conceptes com els que m'he proposat d'harmonitzar, entenc que es fa imprescindible resumir el que essencialment he volgut plantejar:

a) La paraula és l'instrument que ens distingeix com a persones. Com a éssers humans, la nostra manera peculiar de captar, entendre, explicar i canviar la realitat és mitjançant la llengua.

b) Parlar, usar la llengua, és fer, és actuar.

c) Per la paraula s'estableix un ordre social determinat, que afavoreix els interessos dels poders hegemònics.

d) La paraula, doncs, històricament reflecteix la cultura, la ideologia de qualsevol comunitat.

e) Essent la llengua l'instrument que es manipula per obtenir efectes ideològics, no existeix l'espontaneïtat total en cap parlant, per alta que sigui la seva competència lingüística. Dit altrament, la competència lingüística no basta per a ser espontani.

f) La necessitat de dissimular que es manipula la llengua per tal de manipular els comportaments genera el mite de l'espontaneïtat, que no és altra cosa que fer veure que res no condiciona com hom parla. Els mitjans de comunicació en són l'exemple més eloqüent, perquè arriben a l'escenificació de l'espontaneïtat.

g) La qualitat lingüística, que inclou òbviament el domini variat d'una llengua i no solament el seu ús neutre, contribueix decisivament a enfrontar-se a la imposició ideològica i a la imposició lingüística.

h) La subordinació sociolingüística d'un idioma comporta inevitablement un grau superior de manca d'espontaneïtat en els comunicadors, perquè suposa un ús anormal.